

УДК 341.217

*О. В. Таволжанський, В. С. Дейнека***КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Підвищений інтерес до рецидивної злочинності зумовлений її відносно стабільним становищем у всій сукупності правопорушень, високою питомою вагою раніше судимих серед осіб, які вчинили злочини, а також засуджених до позбавлення волі, стійкістю асоціальної поведінки певної категорії рецидивістів.

Рецидивна злочинність є одним із найнебезпечніших видів злочинності. Кількість осіб, у діях яких міститься рецидив злочинів, зростає, і це призводить до того, що рецидив є однією з головних проблем кримінальної політики. Повторні злочини, що вчиняються особами, які вже притягувалися до кримінальної відповідальності, характеризуються підвищеною суспільною небезпекою, оскільки такі особи більш ретельно готуються до вчинення повторного злочину, ніж особи, які йдуть на злочин вперше. Тому необхідним є комплексне дослідження даного негативного феномену.

Питання рецидивної злочинності досліджуються в межах кримінології, кримінального права, криміналістики та інших наук. Рецидивна злочинність, на відміну від первинної, полягає в стійкому неодноразовому прояві кримінальної поведінки та характеризується стійкістю, підвищеним ступенем суспільної небезпеки, високим рівнем конспірації.

Зазначеному питанню присвячені роботи К.А. Агафонова, Н.П. Водька, Н.І. Волошина, П.Ф. Гришанина, Б.М. Головкина, М.П. Жукова, Т.М. Кафанова, В.Е. Квашица, А.Ф. Зелінського, В.В. Голіна, О.О. Южно, Б.М. Телефанко та ін.

Слово «рецидив» має латинські корені й у перекладі означає «те, що відновлюється, повторюється». У статті 34 Кримінального кодексу України визначено, що рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. Вищенаведене визначення є кримінально-правовим.

З вищезазначеного визначення можемо виділити ряд ознак. По-перше, рецидив має бути вчинений особою два чи більше самостійних злочинів. По-друге, у межах рецидиву всі злочини, які вчинила особа, мають бути умисними незалежно від стадії цих злочинів; окрім цього, має враховуватися роль особи (була вона виконавцем чи іншим співучасником). По-третє, злочини, які становлять рецидив, мають бути віддалені один від одного певним проміжком часу, а на момент вчинення злочину особа повинна мати незняту чи непогашену судимість [1, с. 284–285].

Кримінологія ж вивчає рівень рецидивної злочинності, її динаміку, чинники та розробляє систему засобів запобігання. Серед науковців-кримінологів існують різні точки зору щодо визначення рецидиву. Зокрема, В.С. Батиргарєєва визначає рецидив як повторне вчинення нового злочину особою, яка раніше вчинила злочин, незалежно від форми вини та наявності в неї судимості.

Деякі кримінологи розширюють розуміння поняття рецидиву. Прикладом є визначення І.М. Даньшина, який до рецидиву відносить усі випадки вчинення осо-

бою нового злочину, попри на зміст і характер застосування кримінально-правових заходів за попередній злочин, тобто незалежно від наявності судового рішення [2, с. 77]. Дещо інше визначення наводить В.Г. Лихолоба, а саме зазначає, що рецидивна злочинність є підструктурою злочинності в країні або в регіоні та розуміється як порівняно масове, історично мінливе, минуле, соціально-правове явище, що охоплює сукупність злочинів, учинених у певний проміжок часу на певній території особами, що раніше вчинили злочин [3, с. 744]. Найбільш широке визначення, на нашу думку, наводить В.Є. Емінов, який зазначає, що рецидив має місце і в тому разі, коли до особи за попередні злочини кримінально-правові заходи могли й не застосовуватися [4, с. 612].

Окрім вищенаведених визначень, ряд вчених, зокрема С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, С.Г. Кулик, наводять також пенітенціарне визначення, тобто вчинення особою, яка раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі, нового злочину та засудження знову до позбавлення волі або вчинення злочину в умовах відбуття покарання у вигляді позбавлення волі [5, с. 184].

Тому можна дійти висновку, що в наукових дискусіях у визначенні поняття рецидиву панівними є два підходи до його визначення: кримінально-правовий, що міститься в статті 34 Кримінального кодексу України, і кримінологічний, який містить більш широке його тлумачення. Окрім цього, виділяють пенітенціарний рецидив.

Для кращого розуміння рецидивної злочинності необхідно визначити її специфічні характеристики. До таких відносять:

а) кратність рецидиву, тобто кількість злочинів, із застосуванням відповідних заходів кримінально-правового впливу. За загальним правилом, виділяється простий і багаторазовий (здійснення однією особою трьох і більше злочинів) рецидиву;

б) ступінь суспільної небезпеки рецидиву, який визначається кількістю та значенням злочинів, визнаних небезпечним і особливо небезпечним рецидивами;

в) загальний і спеціальний рецидиви, які розрізняються ступенем однорідності злочинів, які вчиняються рецидивістом. Спеціальний рецидив характеризується повторним вчиненням злочинів з однорідним складом;

г) інтенсивність злочинності рецидивістів, яка характеризується частотою здійснення злочинів і періодом часу між попереднім і наступним злочинами. Відповідно до цього прийнято виділяти рецидивістів, які вчинили злочин протягом першого року після звільнення від покарання за попередній злочин;

д) характер динаміки кримінальної активності рецидивістів, тобто аналіз тяжкості злочинів (перехід від злочинів однієї тяжкості до злочинів іншої тяжкості).

Наведені вище характеристики дають можливість краще розуміти суть явища рецидивної злочинності. Проте необхідно розглянути детермінанти (причини та умови) злочинності, оскільки саме вони сприяють розвитку досліджуваного явища та зумовлюють його.

Детально питання детермінації рецидивної злочинності розглядав Володимир Васильович Голіна. У своїх працях вчений визначає, що причини й умови рецидивної злочинності являють собою комплекс взаємозалежних детермінант, пов'язаних із несприятливим зовнішнім середовищем і особою злочинця, які обумовлюють

продовження злочинної діяльності. Варто навести визначення поняття «детермінанта». Тлумачний словник української мови визначає детермінанту як причину, що визначає виникнення явища, визначальну ознаку якогось об'єкта.

Спеціальні ж причини й умови (детермінанти) рецидивної злочинності можна розподілити на три групи: 1) детермінанти, пов'язані з першою судимістю, першим вчиненням злочину особою; 2) детермінанти, зумовлені процесом відбування покарання, особливо покарання шляхом позбавлення волі; 3) детермінанти, які впливають на пост пенітенціарну адаптацію [6, с. 189]. Розглянемо детальніше кожен з груп.

До першої групи детермінант відносять соціально-економічні обставини в країні, безробіття, зубожіння, суспільну байдужість до долі конкретної людини, особливості сімейного виховання, криміногенний вплив найближчого оточення (алкоголізм, наркотизація, аморалізм), вплив засобів масової інформації, групової моралі та необхідність слідувати їй. Взаємозв'язок вищенаведених явищ є безпосередньою причиною будь-якого навмисного злочину та більшості необережних, у тому числі й рецидивних. Звідси робимо висновок, що детермінація повторного злочину відбувається на підставі взаємодії об'єктивних і суб'єктивних явищ [5, с. 200].

Часто вони залишаються і продовжують діяти після першого засудження. Мабуть, цим пояснюється те, що кожний десятий рецидивіст раніше був засуджений до виправних робіт або умовного покарання. Разом із тим істотне значення для рецидиву злочинів має факт продовження перебування особи в криміногенному середовищі або повернення до нього після відбуття покарання чи умовно-дострокового звільнення. Поновлення старих зв'язків, криміногенне оточення, спілкування з особами з недавнім кримінальним минулим, встановлення нових, таких, що провокують на злочин, контактів, обов'язки перед злочинним світом та інші фактори сприяють створенню злочинних угруповань і вчиненню ще більш тяжких злочинів.

Отже, можна зробити висновок, що перша детермінанта визначає причини вчинення першого злочину. Правильне визначення її дає можливість надалі краще протидіяти рецидивній злочинності.

Другу групу можна схарактеризувати такими обставинами. По-перше, позбавлення волі характеризується моральними, психологічними та матеріальними збитками для засудженого, внаслідок чого принижується його соціальна цінність і підвищується відчуження особи від суспільства. Це проявляється в тому, що в колоніях перебувають переважно працездатні молоді люди. Близько половини засуджених мають вік до 30 років. Після 5–7 років безперервного перебування у переповнених виправних установах настають необоротні зміни психіки.

По-друге, жінки, засуджені на тривалий строк ув'язнення, у своїй більшості втрачають віру в себе, для них вирок означає проведення у місцях позбавлення волі найбільш активного періоду життя. Не маючи надії на дострокове звільнення, ці особи поступово деградуєть як в соціально-моральному сенсі, так і в плані додержання вимог режиму відбування покарання. У них поступово розпадаються сім'ї, втрачаються соціально важливі зв'язки, руйнується особистість.

По-третє, відсутність психологічної та психіатричної реабілітаційної допомоги з боку держави зумовлює звільнення з місць позбавлення волі людей з психічними

розладами. Як результат, понад третина тих, хто звільняється, потребують спеціального психологічного чи психіатричного втручання для відновлення послаблених чи зруйнованих пристосувальних механізмів та реабілітації.

По-четверте, це існування неофіційних правил кримінальної субкультури, яка протистоїть режиму. Розвиток такої «культури» є надзвичайно небезпечним, оскільки надалі, після звільнення або ж безпосередньо в місцях позбавлення волі, створюється передумова для рецидиву злочинів.

Розглядаючи третю групу, слід виділити:

1) відсутність реального механізму ресоціалізації особи, яка звільняється з місць позбавлення волі. Тобто, звільняючись, особа не має можливості працевлаштуватися або ж вважає, що на робочому місці встановлюються високі вимоги щодо дисципліни праці, освіти, якості роботи. А також вона має зруйновані родинні стосунки. Окрім цього, досить часто виникає ситуація, коли особі навіть нікуди повертатися;

2) недоліки, пов'язані із системою контролю за поведінкою тих, хто відбув покарання, з боку органів внутрішніх справ, які здійснюють профілактичний і адміністративний нагляд. Друга детермінанта знаходить свій вияв через велику завантаженість співробітників органів внутрішніх справ, особливо дільничних інспекторів міліції; робота з небезпечним контингентом, відсутність належної допомоги з боку місцевих органів влади та інші недоліки впливають на якість і результативність профілактичного й адміністративного контролю та нагляду за поведінкою тих, хто відбув покарання, і ведуть до повторної злочинності

Тому, проаналізувавши детермінанти рецидивної злочинності, необхідно зазначити, що виділення трьох груп детермінант дає можливість простежити умови та причини рецидивної злочинності, починаючи з причин вчинення першого злочину, дослідити умови, що сприяють виникненню даного негативного явища під час відбування покарання, та визначити умови, які виникають після звільнення особи.

Якщо зупинитися на тенденціях, то вони є такими:

1) сталі показники рецидивної злочинності (навіть спостерігається тенденція до збільшення кількості тяжких злочинів);

2) збільшення кількості злочинів, які вчиняються рецидивістами;

3) «омолодження» рецидивної злочинності (співучасть осіб віком від 18 до 25 років, про що свідчать статистичні дані, зокрема в 2002 році відсоток осіб цього віку, які вчинили злочини, становив 40%, а в 2012 році вже досяг 42,3%);

4) підвищення рівня соціальної деградації особи рецидивістів (систематично вживають алкоголь і наркотики близько 80% рецидивістів, свідченням є те, що в 2002 році відсотковий показник становив 0,8%, а в 2012 – 16,6% [7, с. 101]);

5) особливістю сучасного періоду є зростання кількості економічних злочинів.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що рецидивна злочинність має тенденцію до збільшення. Тому вважаємо за необхідне навести можливі напрями запобігання рецидиву, а саме: 1) підвищення ефективності призначення та покарань; 2) сприяння процесу ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; 3) організація належного соціального контролю за особами, схильними до повторних злочинів.

Отже, феномен рецидиву полягає не тільки в тому, що багато злочинців вчиняють повторні злочини, незважаючи на застосовуване до них покарання, але й у тому, що рівень рецидивної злочинності залишається стабільним. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне зазначити, що існує необхідність більш детально вивчати детермінанти рецидивної злочинності, щоби надалі виробити ефективніші засоби її запобігання. Окрім цього, високий рівень рецидиву свідчить про те, що кримінальне покарання, яке застосовується, не завжди має належний виправний вплив.

Література:

1. Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х. : Право, 2015. – С. 284–285.
2. Даньшин И.М. Общетеоретические проблемы криминологии / И.М. Даньшин. – Х. : Прапор, 2005. – С. 77.
3. Криминология / под ред. А.И. Долговой. – М. : Изд-во НОРМА, 2003. – С. 744.
4. Криминология / под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. – М. : Юристъ, 2004. – С. 722.
5. Криминология (Особлива частина) / ред. В.О. Навроцький, В.П. Ємельянов, Є.В. Фесенко. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2012. – С. 703
6. Голіна В.В. Рецидивна злочинність в Україні: причини та попередження / Голіна В.В. // Вісник правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 189–196.
7. Кулик О. Криминологічна характеристика осіб, які вчинили злочини в Україні: сучасні тенденції / О. Кулик // Юридична Україна. – 2013. – № 7. – С. 98–102.
8. Батиргареева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: до проблеми її запобігання / В.С. Батиргареева // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Харків, 2009. – Вип. 18. – С. 80–101.

Анотація

Таволжанський О. В., Дейнека В. С. Криминологічний аспект рецидивної злочинності. – Стаття.

Талмуд зазначає: «Тому, хто вчинив злочин двічі, він уже здається дозволеним», тому існує необхідність у більш детальному вивченні питань детермінант рецидивної злочинності. Проблема дослідження рецидивної злочинності зумовлена тим, що рівень злочинності продовжує зростати. Окрім цього, важливим питанням залишається ефективність наявних засобів запобігання цьому виду злочинності.

Ключові слова: рецидивна злочинність, детермінанта, криминологічний рецидив, пенітенціарний рецидив.

Аннотация

Таволжанский А. В., Дейнека В. С. Криминологический аспект рецидивной преступности. – Статья.

Талмуд отмечает: «Тому, кто совершил преступление дважды, оно уже кажется дозволенным», поэтому существует необходимость в более детальном изучении вопросов детерминант рецидивной преступности. Проблема исследования рецидивной преступности обусловлена тем, что уровень преступности продолжает расти. Кроме того, важным вопросом остается эффективность существующих средств предотвращения этого вида преступности.

Ключевые слова: рецидивная преступность, детерминанта, криминологический рецидив, пенитенциарный рецидив.

Summary

Tavolzhanskiy O. V., Deyneka V. S. Criminological aspect of recurrent criminality. – Article.

Talmud marks: “That is why, who committed crime twice, he seems already settled”, that is why there is a necessity for more detailed study of questions of determinant of recurrent criminality. The problem of research of recurrent criminality is predefined by that the level of criminality continues to grow. Except it, an important question is remained by efficiency of existent facilities of prevention of this type of criminality.

Key words: recurrent crime, determinants of recidivism, prison relapse.